

IX.

ERKEL FERENC UTOLSÓ ÉVEI.

Midőn Erkel Ferenc 1889-ben megvált az orsz. zene-akadémia tanári állásától is, azt a négy évet, melyet a gondviselés még számára fentartott, csendes magányosságban és kontemplációk közt töltötte el. Volt is mire visszagondolnia. A magyar nemzet szellemi nagyságai társaságában s azokkal diadalmasan összműködve, átélte a magyar haza ébredésének, ujjaszületésének, kivirulásának s legragyogóbb dicsőségének a napjait. Osztozott a nemzet sötét, majdnem vigasztalhatlan gyászában, túrta ő is a szellemi rabigát, a nemzeti érzület keresztrefeszítését, majd oroszlánrészt vett ki az újból kivirult szabadságfa bódító virágillatából, osztozott az alkotmányos élet áldásaiban, tanúja volt az ország, a főváros óriási fellendülésének, melynek rozoga járművét még látta meghippadva vesztegelni az előítélet, a közöny s a nembánomság apathikus sarában; megérte a nemzeti zene és kulturának terebélyes fává növését, saját szobrát köszönthette a magyar művészet önálló csarnoka, az operaház homlokzata előtt, élén állhatott az ország legelső műintézetének, melynek falai közül nagy számban küldhette szét az általa inspirált jövő apostolait a magyar zenének; megélte 50 évi működésének jubileumát; külön muzeumi kiállítást rendezhetett a kegyelet és hála emléktárgyaiból; szóval, visszatekinthetett egy oly hosszú s esemény-, eredménydús életre, minő a gondviselés kegyelméből csak igen kevés választottnak jut ki osztályrészü. Hát mindezen elmerengni bizony lelki boldogság lehetett a számára. De vajjon az a négy év, melyet így eltöltött, valóban boldoggá tette-e? Én nem mernék rá határozottan igennel válaszolni, nem, mert

ha magára nézve talán kielégültséggel gondolhatott is a multra, de még életében sok olyat kellett látnia s tapasztalnia, melyek az ő egész élete művészeti ideáljával erős ellentétbe jutottak, ez pedig inkább a lelki keserűség, mint az édes megnyugvás érzetével tölthette el.

S innen magyarázható ki élte utolsó éveiben az ő még szűkebb körre vont elzárkozottsága is s ugyszólván kerülése a világnak, a társaságoknak mint azelőtt, hol állása s hivatásánál fogva még sem zárhatta el magát teljesen az emberekkel való érintkezések elől. Pedig, hogy megvolt benne erre nézve az inklináció, mutatja az is, hogy minden veleszületett magányosság keresési hajlama mellett, e négy év alatt mégis engedte magát ragadtatni remeteszerű köréből. Az egyik incidens erre nézve akkor történt, mikor 1890-ben 80-ik születési évfordulója megünneplésére a filharmoniai társulat rendkívüli s díszelőadást rendezett a tiszteletére s mikor még annak a felkérésnek is engedett, hogy abban ő maga is részt vegyen egykori ragyogó zongora-művészetével. Ekkor nyílt alkalma a közönségnek meggyőződni arról, hogy minő elemmentaris ereje rejlett benne az ekzekutiv művészetnek is. Mozártnak általa egész életében különösen kegyelt D-moll zongoraversenyét játszta zenekar-kisérettel és azzal a saját szerzette klasszikus kadenciával, melylyel oly gyakran elragadta hallgatóit még korábbi éveiben, mikor mint zongoraművész többször működött nyilvánosan. Aki ez alkalommal hallotta az ő 80 éves újait gyöngyözetes tisztaság, egyenletesség s bámulatos klasszikus plaszticitással végigsíklani a zongora billentyűzetén, s aki hallotta hamisítatlan szellemmel értelmezni tőle a nagy géniusz ez elévülhetlen alkotását, az, ha nem látja, el sem hitte volna, hogy azt a csodát egy 80 éves kéz viszi véghez. Ez az est felejthetlen marad a budapesti közönség előtt, mely frenetikus tapsokban tört ki s addig meg sem nyugodt, míg az ősz mester külön még ráadással is nem szolgált, eljátszván Liszt-ábrándját a „Puritánok“ opera dallamai felett, mely hajdanában Erkel F.-nek szintén egyik kedvenc virtuózdarabjai közé tartozott. Két ily ellentétes stílusú és technikájú zongoradarabot 80 éves kézzel úgy tudni bemutatni, mint akkor Erkel Ferencnek még sikerült: ez valóban a mesék országába tartozott s arról tanuskodhatott,

hogy minő művész lehetett az 40 éves korában, akin 80 év vihara száguld keresztül, anélkül, hogy ujjain s izomerején kifoghatott volna. Pedig Erkel Ferencnek bizony élte utolsó évtizedeiben egészen másra volt a gondja, mint arra, hogy ujjait naponként óraszámra trenirozza s skálák és futamokkal gyötörje magát.

A második incidens e négy év alatt, mely kiragadta Erkel Ferencet művészeti apathiájából, — a mint már említém, — az 1892-iki orsz. magyar daláregyesületnek Budapesten tartott negyedszázados jubileumi orsz. dal- s zeneünnepélye alkalmával merült fel, hol az egyesület központi igazgató-választmánya arra kérte fel az ősz mestert s a magyar dalárügynek számos éven keresztül hazafias buzgalmu támogatóját, hogy a tervezett dísz-zenematiné alkalmára egy új férfikkal örvendeztesse meg az egyesületet. A legnagyobb készséggel engedett e fölkérésnek s Petőfi egyik költeményére irt is egy olyan remek, örökbecsű férfikart, mely a magyar zeneirodalomnak elévülhetlen gyöngye fog maradni. Hét cimbalommal való kíséretet is csatolt hozzá s ezzel oly meglepő eredményt, oly sajtóságos hatást ért el, melyre eddigelé még szintén nem volt példa.

Ez utolsó szellemi diadalát aztán még csak egy év választá el a haláltól, mely a következő 1893-ik év június hó 15-én az egész ország s a magyar művészet mély és őszinte gyászára, egy pár havi betegeskedés után, mindnyájunk pótolhatlan vesztéségre bekövetkezett.

Erkel Ferenc e négy év alatt a telet rendszeren a városban, a nyarat pedig rendszeren mindig a Svábhegyen töltötte Lajos fia társaságában, ki leghívebb ápolója, gondozója s ügyeinek végzője is volt mind haláláig. Mind a két helyen hű maradt életszokásaihoz, melyektől el nem tért, csak a legeslegritkább esetekben. Élte utolsó évében már korán, május 13-án költözött a szabadba. Előtte néhány héttel katarthalis tüdőgyuladása megújult, fent a hegyen hűvös tavaszi napok jártak s a betegség rosszabbra fordulására s a katasztrófa bekövetkeztére az is befolyással volt. Erkel Ferenc utolsó napjaiban — kivéve családjá tagjait, — már legjobb barátait sem fogadta. Az a sok évi benső viszony, mely köztem és közte fenállt, arra is kiterjedt, hogy nem keres-

hettem fel bármely órában lakásán, hogy szívélyesen ne fogadott volna. Értésülvén betegsége komolyabb fordulatáról, néhány nappal halála előtt siettem fel a Svábhegyre, hogy meglátogassam, hol mindig örömmel fogadott s ha el is volt szobájában foglalva vagy általában nem óhajtotta az emberek társaságát, mindig kijött a szabadba s elcsevegett velem hol a multakról, hol a napi eseményekről. De ekkor már nem fogadott. Mikor a Placht-villa udvarára léptem (hol az utolsó években lakott), Lajos fia jött elém azzal a kijelentéssel, hogy atyja bocsánatot kér, de nem fogadhat. Ez annyit jelentett előttem, hogy a katasztrófa közel lehet. Nem is csatlakoztam, mert egy pár napra rá örökre lehunyta szemeit a magyar géniusz egyik kimagasló képviselője. Amilyen csendes volt egész élete, halála is olyan volt. A körülte egybegyűlt családtagok elbeszélése szerint halála előtt pár héttel, mialatt családja künn a szabadban ebédelt, Erkel F. bent a szobában fogyasztotta el már akkor nagyon kimért ebédjét s egyszerre összerogyott, de mire a család berohant, már magához tért s azzal fogadta:

— Ne bántsatok, majd felkelek magamtól is.

Ez időtől fogva nagyfoku szívgyengeség lépett fel nála és baját még fokozta az, hogy lábai a régóta tartó oedema következtében felmondták a szolgálatot. Lélekezete oly nehezzé vált, hogy ágyban nem bírt maradni s még az éjszakákat is karosszékekben töltötte. Orvosa még ekkor is remélte, hogy a beteg kellő ápolás mellett még egy-két évig élhet és legfőlebb a hidegebb időjárás bekövetkeztétől tartott. De azért minden héten néhányszor fölkereste és maga is csodálkozott az agg zeneköltő tréfás hangulatán.

Akkor, gyengeségére való tekintettel, nem tudatták vele a hosszú betegség után kevéssel azelőtt bekövetkezett Elek fia halálát, de aznap mintha valami sügta volna neki, szomorúan jegyezte meg:

— Érzem, hogy megint egygyel kevesebben vagyunk.

Azután a beteg ereje mindegyre jobban fogyott, gyengült, jó kedélye elhagyta s meglátszott rajta, hogy még a legbensőbb barátaival való beszélgetés is nehezzé esik.

Feljött Békés-Csabáról Sándor fia is, de miután az orvos megnyugtatta, ismét visszautazott oda, de leirhatatlanul

fájdalmas volt az elválás apa és fiu közt, mind a ketten sírva búcsuztak el egymástól, mintha megsejtették volna, hogy nem találkoznak többé az életben!

Azután észrevehetően kezdett hanyatlani az ereje. Karos-zékében ülve, érthetetlen szavakban félrebeszélte. Az orvos a nagy gyengeség következtében azt ajánlotta, fektessék ágyba, de elutasító kézmozdulattal csak annyit mondott:

— Hagyjatok, nem megyek az ágyba.

Ezek voltak utolsó szavai. De azért mégis engedett az orvosi utasításnak. Lefektették és gyermekei ágya mellé telepedtek. Az orvos eltávozott, de a mit búcsúzaskor mondott, az már nem volt biztató a családra.

Az ágyban hol elszunnyadt, hol felébredt a beteg s mikor késő este rátekintettek hozzátartozói, megüvegesedett szemei mutatták, hogy a legnagyobb magyar zeneköltő örökre elaludt. Olyan csendesen hunyt el, hogy észre sem vették.

Lajos és István fiai — Gyula Ujpesten volt — s leánya Mária voltak az utolsó percig mellette, akik a Krisztinaváros egyik segédlelkészét hívták föl, ki az elhunyt ágyánál hosszabb ideig imádkozott.

A halál híre csakhamar szétterjedt nemcsak a Svábhegyen, hanem a fővárosban is, mindenféle mély fájdalmat s gyászt keltve. Az első értesítésre az opera intendánsa, gróf Zichy Géza mindjárt lépéseket tett, hogy a nagy mester hült tetemei a Svábhegyről leszállíttassék, s a gyászravatal az opera előcsarnokában állíttassék fel hozzá méltó díszszel. Gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter pedig intézkedett, hogy a nagy halott temetése onnan történjék államköltségen.

Nagyszerűen impozáns volt Erkel Ferenc temetése. A főváros minden rendű lakosságának százazrei álltak sorfalat az operaház előtti téren, az Andrássy-, az Erzsébet-, a kör- és a kerepesi-úton végig, a merre a halotti menet vezetett a kerepesi-úti sírkertig, hol örök nyugalmat talált. A ravatálnál gróf Zichy Géza intendáns és az orsz. m. kir. zeneakadémia igazgatója mondtak búcsúztató gyászbeszédet. Az opera, a nemzeti színház, a népszínház, az orsz. magyar daláregyesület s az összes fővárosi zene- és dalegyletek testületileg jelentek meg gyászfátyollal bevont lobogóikkal.

Az opera zenekara a „Hunyady“-ból a gyászindulót, az ének-
kar pedig gyász-énekeket zengett. A menetet az orsz. magyar
daláregyesület lobogója vezette az egész igazgató-választmány-
nyal az élén. Jelen volt az irodalom, a művészet, a főváros
képviselőtestületének s a fővárosi köröknek színe-java, hogy
megadják a végtiszteletet annak a nagy szellemnek, aki kor-
szakot alkotó történelmi nagy alakja volt s marad is a magyar
kulturfejlődésnek. A nagyszerű gyászünnepély harmoniájával
csak az az intézkedése nem egyezett meg az intéző körök-
nek, hogy a menetet nem az Andrássy-útnak a vácsi-körút
kiszögellésén keresztül a nemzeti színház felé irányozták, hol
Erkel F. élte legszebb diadalait aratta s a honnan láng-
szellemének kisugárzásai terjedtek szét az egész hazára.
Annak csarnoka előtt illette volna meg koporsóját a leg-
méltóbb búcsúztató. Még a temetőben is óriási nép gyűlt
össze, hol a sírnál zene- és énekhangok kísérete mellett lett
az anyaföldnek átadva. Mielőtt a koporsót lebocsátották volna
a sír üregébe, Nikolics Sándor megható szavakkal bú-
csúzott el tőle a nemzet s az egész hazai művészet nevében.

*

Midőn szétoszlott a gyászoló közönség, a magyar múzsa
ugy érezhette magát, mint aki a vakító fényvel lefutott
csillag után visszamaradt sötétségbe tekint. Elvitte magával a
ragyogást s csak az üresség szürke homályát hagyta hátra.
Utolsó nagy alakja szállt ő vele a sírba annak a nagy idő-
szaknak, melynek alkotó hősei kimutatták az utat a magyar
számára, hogy azon haladva, másodsor foglalja el e hazát a
szellem fegyverével. A művészet terén nagy kincseket hagyott
örökségül a nemzetnek, melylyel egész lénye összeforrott.
Ha megbecsüli s el nem tékozolja, nyomában fel fog épülni
a magyar zene fényes csarnoka, ugy amint azt szíve egész
melegével kontemplálta.

X.

ERKEL FERENC JELLEMRAJZÁHOZ.

Erkel Ferenc magyar érzésű művész volt a szó teljes értelmében. Ez volt az ő erős vára, a melyet soha sem tudtak bevenni sem irigyei, sem rágalmazói, sem kicsinylői. Amilyen izmos volt a tudása, szemben az általános zenei műveltség kívánalmaival, ép oly törhetlen, hajthatatlan volt a magyar művészet, a magyar zene aspirációival szemben. Ő sem járt mindig hosszú életén keresztül rózsák között; az ő útjába is nem egy véresre szűrő tövis és sziszegő vipera került. Az elismerés, a hála poharába — ősi magyar szokás szerint, — neki is nem egyszer töltögettek keserű ürömcseppeket, de azért ő még kálváriajárás közt is mindig csak egy hitet vallott: szeretni a hazát, ragaszkodni hozzá s szolgálni érdekeit. Annyira a vérébe ment át ez a hazához való ragaszkodás érzése, hogy — amire alig van példa a hozzá hasonló nagy művészek életében, — több mint félszázados pályája alatt még csak szükségét sem érezte annak, hogy átlépje a haza határait s a külföldön nézzen szét táplálékot keresni az idegen művészvilág forrásánál. Mintha attól félt volna, hogy az ő magyar művészi lelkét kikökkenthetik acélpántjaiból az idegen föld levegőjének nyomásai. Sem a külföldi babérok, sem a művészek természetével karöltve járnai szokott nagyobb anyagi sikerek aspirálása nem gyakorolt rá soha csábító hatásokat, pedig mint kimagasló talentumnak, mint elsőrendű zongoraművésznek s mint mintaszerű karmesternek, bizony neki is nyitva állt volna a világ országútja, amelyre számos pályas honfitársa lépett. Soha nem irigyelte egyiknek sem külföldi babérait; ő megelégedett

a magyar haza rónáiról és bérceiről szakított s nyert virágokkal. Azok táplálták az ő tiszta, hamisítatlan magyar zeneköltészetének a forrását, amely azért volt oly igaz hatással a magyar nemzetre, aminőt arra e részben rajta kívül még senki más nem gyakorolt. Természete, véralkata alapjában békés, konciliáns s könnyen volt hajlítható. De ha a magyar művészet érdekeit komolyan megtámadva látta, akkor mindig elvesztette türelmének hidegvérét s szembeszállt volna az eleven ördöggel is.

* * *

Erkel Ferenc sajátos összetétele volt mindannak, ami valakit érdekessé, mondhatni, a nagy tömegetől különválóvá s így feltűnővé is szokott tenni. Az ő külön világa mindenek felett a zene volt. Gondolkodni, társalogni sem tudott anélkül, hogy érveit, hasonlatait ne a zene világából vette volna. E külön világából fejlődött ki azután a szeget mindig fején találó ama tulajdonsága, melylyel a zenevilág minden számbavehető egyéniségét és termékét teljes pontossággal és méltányossággal meg tudta ítélni. Gyakran mondták ugyan felőle, hogy ilyenkor nem mindig volt eléggé tárgyilagos. De én részemről úgy ismertem, hogy ő nem látta soha a görbe vonalat egyenesnek, sem az egyenest görbének; a kisebb tehetségekben is elismerte, ami elismerésre méltó volt, de viszont nem hódolt a felfútt nagyságoknak. Nagyra becsülte, sőt meg is tudta bámulni a zenetudósokat, kivált a kontrapunktistákat; de azért egész lelkével igazán csak oda vonzódott, a hol nem mesterségesen csinált virágok pompáznak. Hisz az ő alkotásának a remekei sem a hangok logaritmus-könyvéből eredtek, hanem abból a forrásból, mely a dallamok ősz hazájában fakad. A zenetudomány aprólékos, szövevényes és szörszálhasogató elméleti tétéleivel nem sokat törődött. Nem is arra született, hogy tanári székéből tartson értekezéseket a hangok rezgési száadatairól, vagy az ó-görög és keresztény zene harmoniai különbségéről. Feladatának azt tartotta, hogy lelke mélyéből fölszínre hozza mindazt, amit neki a magyar múzsa inspirált, úgy, mint senki más, sem előtte, sem utána. Az ő hazafias becsvágya nem is iparkodott azon soha, hogy megmutassa képességét symphoniák, oratóriumok, kettős fugák, nyolc szólamu

karok vagy más zenei különösségek alkotására. De hogy miben áll mindezek művészeti fegyelmezettsége, azt nálánál jobban senki sem értette. Volt rá több eset, hogy e téren híres tudományos matadorokat is figyelmeztetett nem egészen szabatos eljárásukra.

* * *

Ami dirigensi képességét illeti, ha egyszer kezébe vette a karnagyi pálcát s maga elé tárta a vezérkönyvet, a sas szeme nem lát tisztábban a sziklaoromról le a völgybe, mint a hogy az ő szeme uralkodott az alatta levő zenekar felett. Ha virtuózok játszottak vezénylete mellett, még azoknak is azonnal fölismerte vérmérsékletét s a szerint alkalmazta eljárását, és soha sem vesztette el lélekjelenlétét. A 60-as években egyszer nagy felsüléstől így mentette meg a híres zongoravirtuózt és zeneszerzőt: Littolf Henriket, ki a nemzeti színházban adta hangversenyeit. Egyik legnépszerűbb és legtetszetősebb versenyművét játszta hangjegy nélkül zenekar-kisérettel, mely úgy hosszúsága, mint ritmikus képleteinek hasonlóságai s azok folytonos ismétléseivel erősen próbára tette még a szerző emlékező tehetségét is. De különben is Littolf egyike volt a legidegesebb és legvérmesebb művészeknek, tele százféle szeszélylyel és különcködéssel. A legrohamosabb pezsgésű tételnél egyszerre csak elhagyta az emlékezete s megakadt. Erkel észrevette, de vezette tovább a zenekart, mintha annak úgy kellene lenni. Littolf egy párszor belekapott a játékba, de a kellő fonalat nem tudta megtalálni. Elhagyta a hidegvér, izgett-mozgott a széken, térdre ütögetett s Erkelre tekintgetett, ki azonban rá sem nézett, hanem szemlesütve tovább dirigált. Végre Littolf elérte a célzást, s várt nyugodtabban, míg egy alkalmas helynél ismét bele találta magát a zene menetébe, s az előadás sikerülten haladt mindvégig. A közönség mitsem vett észre, sőt azt hitte, — talán még az akkori kritikuskok is, — hogy Littolf-nak csakugyan szünetet kellett tartani.

Erkel hallása oly finom volt, hogy legcsekélyebb ritmikai vagy intonálási hibát is észrevett. Előadás közben mindig nyugodt maradt, de utána aztán annál kevésbé kimélte az intő és szemrehányó szót. Vezényletének ereje nem a plasztika aeszthetikáján, hanem a biztos megérthetésre

szolgáló izmos kéz- és karmozgásokon alapult. A zene- és énekkari tagok, valamint tanítványai iránt nem volt nálánál szigorúbb karnagy és tanár.

Ellenlásasai és kritikusai — s ki volna ilyenek nélkül, — ép e túlságos, gyakran talán a merevségig vitt szigorúságának rovására írták a költőiség olykori elhanyagolását, pedig aki közelebbről ismerte, tudhatta, hogy mennyi volt benne a költői ihlet.

Nem dolgozott gyorsan, szerette a „nonum prematur in annum“ elvét követni. Minden taktust, amit leírt, jól megforgatott az agyában s mindig a szívéen eresztette át a hangjegy-papírra. Mikor dolgozott, szerette a magánosságot, félrevonult s rendesen hosszúszáru pipájának füstje mellett rajzolta a kóták fejeit. Zeneírása sokat hasonlított a Liszt Ferencéhez, a mennyiben mind a kettőjüké nehezen volt olvasható, mint valami hieroglif. S ettől mind a ketten csak akkor tértek el, mikor külön célra kértek tőlük hangjegy-kéziratot. Vezérkönyveik alig voltak olvashatók, ellenkezőleg Wagner, Volkmann vagy Mosonyiéval, kiknek hangjegyei szép tiszták voltak. E tekintetben talán csak Beethoven és Schubert kéziratái multák még felül az Erkeléit és Lisztéit, melyek megfejtéséhez egy pápaszem soha sem volt elég.

* * *

Fentebb már megemlékeztem Erkel Ferenc sas-szeméről. De saját kéziratával szemben néha még az is cserben hagyta. A 60-as évek derekán egyszer Liszttel együtt látogattam meg akkori magyar-utczai lakásán. Épen „Dózsa“ operájának utolsó felvonásán dolgozott, a többi pedig már vezérkönyvezve volt az ő eredeti kézírásával. Liszt föl-kérte, játszék valamit belőle. Zongorakivonat még nem lévén, Erkel Ferencnek a vezérkönyv ákombákomjait kellett használnia. Egy ideig csak ment a dolog, de egyszer nagy mértékben belejutván a 20—25 soru lapok kóta-labirintjába, bizony saját sas-szeme is felmondta a szolgálatot. S ekkor láttam, hogy még az övénel is vannak élesebb sas-szemek. Liszt ugyanis felkérte, hogy ő folytathassa tovább az olvasást, aki le is játszotta aztán úgy, mintha már előbb betanulta volna. Sohasem felejttem el azt a tekintetet, melyet

akkor Erkel Ferenc reám vetett úgy lopvást. Mintha csak azt mondta volna: „íme egy csodás lángész, aki igazán beválik gondolat-olvasónak!”

Néha megszállta a zenészeti skepticismus. Sokat elhitt a zenetudomány dogmáiból, de még sem mindent. Nagy tisztelője, belső barátja, sőt föltétlen elismerője volt Mosonyinak s az ő rengeteg tudományának. Mind a két méltó utódját, Erkel Gyulát és Erkel Sándort is ő hozzá küldte tanulni s elsajátítani a zene titkait. Tudta, hogy képes mindenre, még a zenészeti kétszerkettőt is ötnök bizonyítani. S e hitében magam is folyton megerősitem. Egyszer Mosonyinak hihetetlen jártasságát emeltem ki előtte a különféle kulcsok szerint való kótaolvasásban s hogy egy négyszólamu fugát soprán, alt, tenor és basszus-kulcsban írva, képes bármely kívánt hangnemben eljátszani. Tamáskodva rázta a fejét s csak annyit mondott: „Nem hiszem, mig nem látom!” De kevésre rá meggyőződhetett állításom valóságáról, mert több más zenészszel együtt mindkettőjüket meghíván magamhoz, megkezdődött az általa hihetetlennek állított zenészeti torna-játék. Cherubini híres „Fuga“ tanulmánykönyve szolgált anyagnak, melyben minden négyszólamu fuga, négy különböző kulcsban van hangjegyezve. A választás Erkelnek szabadságára volt bocsátva. Ki is jelölt Mosonyinak egyet B-durban, hogy játsza le fisz-durban. Mosonyi lejátszta. Erkel Ferenc megadta magát s attól kezdve nem emlékszem, hogy valaha vitatkozott volna a zenészeti lehetetlenségek felett.

Erkel Ferenc nem tartozott azok közé, kiknek életszüksége: a társadalmi élet forgatagába való belevegyülés. Nyilvános helyeken, nagyobb ünnepegekben s mozgalmas társaságokban nagyon ritkán lehetett vele találkozni. Inkább került mint kereste az ilyeneket. Legjobban szeretett néhány bizalmasa körében időzni s azokkal elcsevegni régmúlt időről s élményekről. A délutánokat s estéket ritkán töltötte odahaza. Megvoltak rendes helyei, hol mindennap megjelent s hol mindig biztosan lehetett vele találkozni hivatalos helyiségein kívül. Egyedüli szenvedélye a sakk-játék lévén, melynek maga is nagymestere volt, a sakk-klubot — melynek

elnöki tisztét is sok éven át viselte — mindennap fölkereste s órákig elnézte a játszmákat, anélkül hogy maga éveken át csak egyszer is részt vett volna a játékban. Pazarnak épen nem volt mondható, de lángész annyi időt talán még sohasem pazarolt néma szenvedélynek, mint Erkel Ferenc a sakknak. Gyakran kérdőre is vontam ezért, mire rendesen azt felelte: „ha a sakkot nézem, legalább nem kell zenéről nem is mindig szellemes zenészekkel társalogni.“

A régi nemzeti színházon s utóbb az operaházon kívül annak már rengeteg nagy művésznek vagy felette érdekes hangversenynek kellett lenni, melyen — ha csak nem vezényelt — megjelent. Kivételt minden két évben csakis az orsz. magyar dal- és zeneünnepélyeknél tett, melyeket rendesen nemcsak vezényelt, hanem azok mindennemű társadalmi mozzanataiban is résztvett. E zeneművészeti társas összejövetel volt az egyedüli, melyhez egész lelkével vonzódott. Vonzódott pedig leginkább azért, mert annak tiszta és önzetlen magyar szelleme leginkább megegyezett nemzeti érzületével. Mikor annak kebelébe is kezdett beszivárogni az idegen elem, lassanként visszavonult annak az ünnepségeitől is.

Lisztén kívül nem ismertem embert, ki oly kevés szükségét érezte volna az ugynevezett testi mozgásnak, valamint a sokak által annyira dicsőített hidegvíz-használatnak, mint Erkel Ferenc. Hosszu évek során át volt alkalmam mind a kettőnek életfolyását megfigyelni, de soha nem emlékszem, hogy megkivánták volna egészségi szempontból a sétálást. Pedig mind a ketten magas életkort értek el s mind halálukig elpusztíthatatlan egészséggel s irigylésreméltó étvágyal rendelkeztek. Ez is mutatja, hogy mennyire nincs szabály kivétel nélkül.

Sok szellemi és testi rokonvonás is volt Liszt és Erkel között, bár különböző volt a kettő élete. De éltük alkonyán egy pontban mégis találkoztak az útjaik, mert mindketten egy nagy célnak szentelték napjaikat: jeles magyar művészeti nemzedéket képezni.

Erkel Ferenc az irodalommal, a politikával, a napisajtóval szemben sem volt közönyös. A világ folyása, a politikai események s a társadalmi mozgalmaknak mindig élénk megfigyelője s kísérelője volt. Nyilvános helyekre, kaszinó, írói kör vagy klubokba nem járván, — kivéven a már említett sakk-klubot — a hírlapokat rendszeren saját lakásán olvasta, melyekből mindennap többfélét s többféle politikai irányút hozatott magának rendes előfizetések nélkül, kivéven a zene-szeti szaklapokat, melyeknek rendes törzselőfizetője volt. Mindennap tájékozva volt mindenről, ami körülötte s kívüle történt. Irodalmi olvasmányokkal is szerette lelkét táplálni, de e tekintetben igen válogatós volt s csak oly műveket olvasott, melyek vagy univerzális vagy speciális magyar nemzeti értékkel bírtak. A magyar irodalomban megvoltak az ő rajongásig kegyelt és kedvelt írói, költői, mint nagy kortársai s az úttörő géniuszok: Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Jókai, Petőfi, Arany, Tompa, Madách s az újabb nemzedék jelesei közül is többen, kiknek szellemi s nemzeti iránya az övével megegyezett. Mikor az új zeneiskola terjedésével az azzal kapcsolatos műirodalom is halomszámra vetette termékeit a szellemi piacra, azokat is mindig figyelemmel kísérte, különösen Wagner és Liszt irodalmi műveit, kiknek nagy szellemét e téren is — ha nem is mindenben egyezett meg azoknak gondolkodása az övével — kimagaslónak tartotta.

Ami politikai meggyőződését s különösen Magyarországgal szemben az akut pártállást illeti, e tekintetben ha nem is volt a túlzó radikalizmus híve, de bensőleg mindig arrafelé gravitált, ahol a magyar nemzeti szabadság, önállóság és sovinizmus zászlaja lengett. Kezdetől fogva mindig a felsőbb hatalmi svérákhoz lévén kötve, természetesen ebbeli benső meggyőződésének nem mindig volt rá nézve opportunus dolog, nyíltan kifejezést adni. Nagyon óvatos és előrelátó is volt e tekintetben s szabad folyást gondolatainak csakis teljesen megbízható bizalmas körökben engedett. A régi magyar rendi-és kaszt-világ hagyományai közt növekedvén, azokkal nem is tudott teljesen szakítani, még a legultrább időszakokban sem.

A magyar speciális viszonyokhoz tapadó józan konzervativizmus s az újabb korszellem vívmányaihoz alkalmazkodó

realizmus: e kettőnek az összetétele képezte az ő politikai hitvallását. Valamint feltétlen bámulója s követője volt a multban gróf Széchenyi István vezérszellemének, úgy későbbben ugyanazzal az intenzív kegyelettel és rajongással csüggött Deák Ferenc nagy alakján. De mindez nem zárta ki nála, hogy lelkesedésbe ne törjön ki, ha Kossuth Lajos világrengető alakja, génusza s ténykedéseire került a sor. Kossuthot és Petőfit sohasem tudta egymás nélkül elképzelni. Mind a kettőnek a kezében két oly hatalmas Jupiter-i villámot látott, melyek megrezegtették a földet. E kettős benyomás alatt írta meg aztán „Névtelen hősök“ operáját, mely ez elnyomhatlan érzületének volt végre is kézzelfogható megnyilatkozása.

* * *

Erkel Ferenc szemben úgy az általános mint a hazai élő zenevilággal, sajátos viszonyban állott. Voltak élő művészek, — igaz nem feles számban, — kiknek szellemi fölénye előtt igaz meggyőződés és méltánylással meghajolt, bár nem ismertem egyet is, — kivéven az egy Volkmannt, — kivel szemben többé-kevésbé kifogásai ne lettek volna. Ama kiválók iránt, kikkel életében mint külföldiekkel annyi számtalan alkalma nyílt érintkezni, legnagyobbrészt közönyös maradt, már t. i. oly értelemben, hogy se nem állott be a tüllelkesedők közé, sem nem kereste a velük való szorosabb viszonyt vagy érintkezést, sőt ha hivatalos teendői nem hozták magukkal, még hangversenyeiknek sem volt rendes látogatója.

Alig tudnám meghatározni a számát annak a rengeteg sok hangversenynek, melyet több évtizeden át végighallgattam Budapesten, de bizvást elmondhatom, hogy — még a legjavát sem véve ki, — azok kilenc-tizedrészét sem látogatta Erkel Ferenc. A hazai hangversenyekkel szemben sem viselkedett másként. Mindkét irányban kivételt néha csak a fillharmoniai hangversenyek képeztek — mikor már nem ő vezényelte azokat — s a Liszt, Wagner, Bülow, Rubinstein, Patti, Joachim s más oly rendkívüli művészi meteorok hangversenyei, kiket legalább egyszer mindig meghallgatott. (Lisztéiről azonban sohasem hiányzott.)

Hogy a hazai zenevilággal kevesebbet érintkezett, amint a magyar zenevilág korifeusát és központját őt megillette volna, ezt többféle okra lehet visszavezetni. Első sorban zárkózottságra hajló természetére, mely — amint már megjegyzém, — inkább került mint kereste a nem-homogén társaságokat. Továbbá specialiter a sokféle állásu, nézetű s képzettségű szakzenészekkel szemben nem szerette az eszme-cserét, vagy jobban mondva az olyan diskussziót, mely rendszeren lokális érdeküekké szoktak átváltozni. E tekintetben nagyon megválogatta az embereket s még akiknek a társaságát — mint zenészekét — szerette is, azokkal is ritkán érzett hajlamot a zenészeti „in medias res“-be való eszme-cserébe belemenni. Inkább politikáról, napi eseményekről vagy régi dolgokról, világforgásáról beszélgetett velük. S végre az is jórészt visszatartotta a hazai zenevilággal való sűrűbb érintkezésőtől, mert az emberek s kivált a zenész-emberek természetét, belvilágát jól ismervén, nagyon bele tudott látni legtöbbször a lelkébe, hol — kivált magával szemben — csak kicsinyeskedés, irigykedés, fondorlat s antagonizmussal találkozott.

* * *

Ami családi körét, életét illeti, e tekintetben is megvoltak speciális tulajdonságai. Mint apa, számos családjával szemben gondos, előrelátó, de majdnem a zsarnokságig szigorú volt. Azok közé a régi patriarchalis apa-típusok közé tartozott, ki fiaitól nem tűrt ellenmondást nemcsak zenészeti dolgokban, de még az azokon kívül eső dolgokban sem. E megszokott szigorúsága azonban nem a vaskövetkezetesség elvei szerint érvényesült nála, csak épen az ellentmondás módját kellett vele szemben megtalálni. Mert heves természete családjával szemben inkább csak hirtelen fellobbanó láng, mint tartósan izzó zsarárnokszámba mehetett. Ha engedtek neki bármily szeszélyes állításaival szemben s aztán higgadt érvekkel állottak elő, könnyen engedett, mert szíve hajlékony és nemes rezgésű volt. De ha a hang vagy a modor nem tetszett neki, akkor a legtarthatatlanabb állításhoz is késhegyig ragaszkodott. Kivételt egyedül csak Sándor fiával szemben tett, kivel ellenkezni sohasem érzett sem hajlamot, sem hivatást. Igaz, hogy e legjobban kegyelt fia is úgy tudott vele bánni, mint senki

más. Komoly, higgadt s szókimondó természetével nem adott soha tápanyagot hirtelen fellobbanó tűzének. Ha nem értett egyet a fiú az apával, az elmondta nyugodtan a magáét s aztán hallgatott, de amit kimondott, amellelt változatlanul megmaradt. S ez imponált az apának, mert ismerte hajthatatlanságát s érveinek mindig szilárd bázisát. Máskülönb is oly sokat tartott eminens tehetségéről mint zenészről s mint legméltóbb utódjáról, hogy nem egyszer ő játszotta vele szemben a fegyverletevő szerepet.

Erkel Ferencnek volt még egy oly jellemző tulajdonsága, mely valóban unikumszámba vehető az oly művészi állással szemben, minőt 50 éven keresztül ő is elfoglalt s hol a vele járó hivatás, befolyás s hatalmas közvetítő szerep, az illetőt mindenféle csábos alkalmaknak szokta kitenni. Erkel Ferencre még a legádászabb ellensége sem mondhatja utána, hogy karnagy, igazgatói vagy tanári állásának szeplőtlen méltóságát megóvni, s távol ne tudta volna tartani magától a színpadi vagy a tanárkodási pletykák lassu de biztos partmosó áradatát. E tekintetben igazán Cató-i elvet vallott: jobban szerette a művészet érdekét és saját reputációját, mint a csábok syréné hangjait. A művészeti nimbus mellett az a nagy tekintély, az a megsebezhetlen erkölcsi súly, mely Erkel Ferenc félszázados hivatalos pályájának a nyomában járt, oroszlánrészt vehet ki magának az ő jellemének e kiacélozott vonásából. Hány hozzá hasonló állásu művész vesztette s veszti el az egyensúlyt azon a sikamlós pályán, melyen ő oly szilárdul tudott megállani? Számtalan mindenféle gyanusítás fegyverét kovácsolták ellene, de a legkényesebben sebezhetővel sohasem tudtak hozzáfélni. Oly súlyu vonása ez életének, melyet nem lehet eléggé az ő jellemzésénél kiemelni.

XI.

EPILOGUS.

A mint már e munka előszavában is megjegyzém, úgy most is, mikor végéhez jutottam annak, amit Erkel Ferencről elmondani s amivel emlékét megörökíteni óhajtottam, ismétlem, nem ambiálom magamnak a történetirői kimerítő teljességet.

Aki valaha e feladatnak meg fog felelni s kiterjeszkedend az Erkel Ferenc életének legkisebb részletére is, arra nem egy ilyen szerény kiterjedésű munka, hanem köteteknek a megírási feladata várakozik.

Az én célom nem volt más, mint egyrészt az Erkel Ferenc alakja mint egyik központ körül mind ama mozgalmak s ténykedéseknek a csoportosulását nagy vonásokban feltüntetni, melyek általában e század magyar kulturális élete, különösen pedig a magyar zenészeti aspirációk terén felmerültek s másrészt, hogy ép az utóbbival szemben az ő irányító géniuszának a jelentőségét kiemeljem.

Mikor e század folyamán Széchenyi István, az élő anyag szobrászi feladatára vállalkozott, hogy az ázsiai magyart európai nemzetté átgúyrja; mikor Kossuth Lajos lángszóval és ostorral verte fel a magyart álmából, hogy hivatása öntudatára ébredjen; mikor Vörösmarty Mihály letette az alapot a magyar költészet Pantheonjához; mikor Petőfi Sándor lantján megzendültek a magyar lira világraszóló hangjai; mikor Szigligeti Ede testet adott a magyar népelet és dráma ideáljának; mikor Jókai Mór, a magyar irodalom e fényes csillaga, annak minden sötét terén egymás után kezdte a világító fáklyákat felgyújtani; mikor

Arany János mélységes lelke már formálta magában a magyar éposz halhatatlan alakjait: ugyanakkor Erkel Ferenc is odaállott a sorba, hogy a legnagyobb bűvöletet hajtsa végre, hogy minden építkezési anyag nélkül egyszerre megteremtse a magyar operát.

S megteremtette. A nemzet tapsolt és ujongott, az ellenségek pedig megkövülten nézték megvalósulását annak, amiben nem hittek, amit makacsul tagadtak.

És amíg a magyar erőt meríthetett a nemzeti szellem termékenységének e fényes bizonyosságából: az ellenségeknek, a Tamásoknak be kellett ismerniök, hogy a magyarnak mindenre van tehetsége, arra is, hogy művészetet teremtsen és azzal az európai műveltség zászlóvivői közé álljon. Erkel Ferenc megelőzte azokat, akik évtizedekkel későbben a képzőművészet terén bizonyították be a magyar génusz létezését.

* * *

A magyar nemzet százados kulturtörténelmi fejlődésében az Erkel Ferenc alakja olyan nagy, hogy azt a jelenkor, geometriai pontossággal meg sem mérheti. S hogy erre még csak nem is látszik hajlamot mutatni, ezt fájdalommal kell tapasztalni

Még kétszer sem zöldült ki sírja felett a cyprus-lomb s már is úgyszólván el van feledve nemcsak az emléke, hanem még szellemének alkotásai is. Vagy talán nem emellett szólnak a tények és a viselkedések? Lássuk csak.

Vajjon jutott-e valakinek — az egy szülővárosát, Békésgyulát kivéve, — vagy a művészet iránt lelkesülni tudó valamelyik maecenásnak, vagy a nemzeti művészet ügyét szívén viselő valamely zene-egyletnek, — még az operaházat, még a m. kir. zeneakadémiát sem véve ki, melyeknek pedig élete javát szentelte, — hogy mozgalmat indítson, ne mondjuk Erkel F. monumentális szobrának, de csak sírját jelző méltó emlékkő felállítására érdekében?

De még ennél is kegyetlenebb dolog az, hogy halottak napján, mikor a kerepesi-temetőben a nemzet elhunyt nagyjai iránt oly nagy mérvben szokott minden évben a kegyeletes megemlékezés megnyilatkozni, már ez évben senkinek eszébe

nem jutott még csak egy koszorút is letenni Erkel F. sírjára.

Kevésre rá (november 7-én) jött születési napjának évfordulója. A m. kir. opera nem hogy valamelyik operája előadásával tisztelte volna meg emlékét, de még csak meg sem koszorúzta a csarnok előtti porladozó kőszobrát, mely anélkül is olyan alkotása — a Lisztével együtt — az operaház építő bizottsága izléstelensége és ingenerozitásának, mely inkább kompromittálja, mint kifejezi a legelső magyar zeneköltő iránti kegyeletet.

A Rózsavölgyi-cég előfizetési felhívást intézett Erkel F. „Hunyady“ operája teljes zongorakivonata kiadására, melyet sok ezer példányban küldött szét és tett közzé. Az egész magyar zeneközönség részvétlenül ment el mellette s a magyar koronaországok ötezer négyszögmértföldnyi területéről nem érkezett be több 36, mondd harminchat előfizetőnél!

Hogy a tervezett kiadást nemzeti részvétlenség hiányában még sem kellett beszüntetni, azt egyedül a magyar közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös Loránt fenkölt szellemének lehet tulajdonítani, ki előlegesen 150 példányt rendelt meg a megjelenendő zongorakivonatból.

De ki gondol reá, hogy operáinak vezérkönyvei megmentessenek az idő emészto vasfogától s véletlenségekkel szemben pusztulás ne érje az egyetlen kézirat-példányokat?

Hát mindez nem szomorú jelensége-e a kornak, melyben ugyis csak teng-leng a magyar zeneművészet iránti érdek, melyet pedig ép Erkel Ferenc szelleme emelt a nemzet egyik drága kincsévé? Nem vet-e ez hálátlansági homályt az élő nemzedékre, mely legnagyobb zeneköltőjét már halálának második évében így elfelejti? Nem kell-e az ily tünetnek deprimálólág hatni minden hazai zeneiróra s azt a nizust kifejtteni bennök, hogy azt idegen földön s más irányban érvényesítsék, mint a magyar múzsa szellemében?

Mi eredménye lett a derék hazafias békés-gyulaiaknak, kik pedig mindent elkövettek, hogy nagy polgártársukhoz méltó szobrot emelhessenek azon a helyen, hol legelőször látta maga felett ragyogni a magyar eget? Néma maradt felhívásukra úgyszólván az egész nemzet s csak ők maguknak

kellett filléreket áldozniok e célra. A nagyok, a hatalmasak, a vagyon hősei, az állami s a társadalmi kulturális alapoknál siket fülekre, közönyös szívekre talált az.

* * *

Ne ütközzék meg a t. olvasó ez epilógusnak kissé talán elegikus hangján, mert amit itt felhoztam, az ép úgy ki-egészítő részét képezi Erkel Ferenc élete és működésének halála után, mint életében az ő sokszoros diadalai mellett azok a számos törzsúrások is, melyeknek ki volt téve s melyekről a maga helyén szintén megemlékeztem.

De én hiszem, hogy jönni fog, jönni kell egy jobb kornak, mely a mainak kegyeleti fásultságát majdan Erkel Ferencsel szemben is hozzá s érdemeihez méltóan re-korrigálni fogja.

Mert miben él egy nemzet örökké s mivel hat ki századokról századokra?

Régi igazság, hogy egyedül csak a szellem fegyverével, melynek leghatalmasabb élet az irodalom és a művészet képezi.

TARTALOM.

Előszó	V.
Kiadói szó	VII.
I. Hazai zeneélet hajdan s e század elején	1
II. A magyar zene első fellendülése a 30-as években s Erkel F. első fellépése	8
III. Erkel F. működése a magyar nemzeti színháznál 1838-tól a 40-es évek végéig	20
IV. Erkel Ferenc s a magyar zene az 50-es években	69
V. Erkel Ferenc kimagasulása a 60-as években s az akkori magyar műviszonyok	113
VI. Erkel Ferenc a 70-es években s az orsz. m. kir. zeneakadémia	145
VII. Erkel F. a 80-as években s a m. kir. operaház .	169
VIII. Erkel F. s az orsz. magyar daláregyesület	188
IX. Erkel F. utolsó évei	201
X. Erkel F. jellemrajzához	207
XI. Epilogus	217

MEMORANDUM

TO : [Illegible]

FROM : [Illegible]

SUBJECT : [Illegible]

[Illegible text follows]

[Illegible text follows]

Sajtóhibák kiigazítása.

Lap. Sor.

2.	31.	hegedüsök helyett : hegedősök olvasandó.		
3.	1.	élterőse	»	életerős „
23.	14.	eredet	„	eredeti „
23.	23.	voltak	„	volt „
25.	34.	teren	„	téren „
29.	19.	teljesíteniök	„	teljesíteni „
65.	37.	gen	„	igen „
74.	19.	Szenneyei	„	Szenvey „
105.	5.	fölkérvén	„	fölkérte „
129.	18.	génybe	„	igénybe „
129.	22.	népies	„	népiest „
129.	23.	kellőt	„	kellő „
164.	16.	presztizies	„	presztizses „
166.	18.	tottában	„	tottiában „

